

BENGT HEMMINGSSON

Johan Gabriel Wikmans provriksdaler 1795

Fig. 1. Riksdaler 1795. Stamparna graverade av Carl Gustaf Fehrman.
Ex Nils J. Lindberg, MISAB auktion 15 nr 509. Foto: Magnus Wijk.

Den 29 mars 1792 avled Gustav III i sviterna efter skottet på Operamaskeraden.

Fyra dagar senare beslöt Kammarkollegiet att fortsätta myntningen av riksdalrar med den bortgångne kungens porträtt intill dess att nya stampar hunnit förfärdigas, dock endast för att tillgodose inlämningar av silver från Riksbanken och "privata requisitioner".¹

När myntgravören Carl Gustaf Fehrman så småningom försett Myntet med stampar till riksdalrar med den omyndige Gustav IV Adolfs bild, blev dessa dock föremål för skarp kritik. I den nystartade tidningen *Extra Posten* infördes den 27/10 1792 och 11/2 1793 anonyma artiklar, troligtvis författade av Thure Wennberg, som i huvudsak gick ut på att bilden ej var lik den unge kungen, utan påminde om medaljporträtt dels av modern Sofia Magdalena, dels av Gustav III från hans senare år, bland annat i jämförelse med hårets arrangemang.²

Polemiken fortsatte under år 1795, då ett inlägg publicerades i *Stockholms-Posten* den 11/8. Det har antagits att detta hade samma författare som de förra, men några viktiga skillnader pekar på att så kanske inte var fallet. Den anonyme skribenten går nämligen in på tekniska frågor i samband med myntningen, som bara någon med ingående kunskaper i tillverkningsprocessen kan ha yttrat sig om. Han skriver bland annat att "ofta ärö Bildsidorne i Riksdalrarne af den beskaffenhet at Figuren är som en contre-preuve och liksom öfwerkorsad med strimmor". Författaren kritiserar med andra ord förekomsten av plantsrispor, som enligt honom uppkommer på grund av att "gravuren är för djup, hwaraf händer at Stämpeln ej kan slå ut Riksdalern som behåller fil strecken hwilka tillkomma på Silfwertackan, då den innan myntningen justeras". För att undvika dessa plantsrispor bör gravyren alltid "i det möjligaste göras grund, så at Stämplingen med et slag kan werkställas".

Han kritiserar även smidningen vid tillverkning av stål till myntstampsar: "Men så har man sagt mig at Bildsidornes otydlighet m. m. til en del härleder sig från et nu för tiden synnerligen elakt Stål, hwilket gerna skadas vid härden och ofta wäller Stämplarnes sönderspringande".

¹ Kammarkollegiet, kansliet: protokoll A I a, vol. 348, 1792 2/4 fol. 411 (Kammararkivet)

² N. L. Rasmussen: En tidningsdiskussion på 1790-talet om riksdalermyntens kungaporträtt. *Nordisk numismatisk årsskrift* 1941 s. 150ff.

Fig. 2. Avgjutning av vaxpoussering med Gustav IV Adolfs porträtt, utförd av Johan Gabriel Wikman. I Kungl. Myntkabinettets samlingar.

Tidpunkten för inläggets publicering - augusti 1795 - är intressant. Det visar sig nämligen att den ordinarie gravören Carl Gustaf Fehrman strax innan fått en medtävlare.

Johan Gabriel Wikman (1753-1821) var son till mynt- och medaljgravören Carl Johan Wikman, vilken bland annat var chefsgravör i Avesta 1751-1771. Efter studentexamen i Uppsala inleddes Johan Gabriel studier vid Konstakademien, där han belönades ett flertal gånger. Åren 1772-1777 var han gravör vid myntverket i Avesta, men lämnade därefter Sverige tillsammans med operadansösen Adriana Malmberg, som han sedermera gifte sig med.

Sedan Wikman återkommit cirka 1786/87 blev han år 1791 faderns efterträdare som gravör i Riksbanken, där han kvarstannade till 1818 då han erhöll pension.³ År 1795 öppnade sig dock en möjlighet att konkurrera med Fehrman om posten som myntgravör i Stockholm.

Missnöjet med Fehrman undermåliga kungabilder på riksdalermynten hade tydligt spridit sig (jfr Fig. 1). I detta läge gjorde Wikman – antagligen på eget initiativ – en vaxpoussering med den unge kungens bild som vann de styrandes gillande. Förmyndarregeringens starke man, friherre Gustaf Adolf Reuterholm, hade förevisat den för Gustav Adolf och återsände vaxpousseringen till Wikman via expeditionssekreteraren Erik Edman i april 1795. Följebrevet har bevarats i original, se Bilaga 1. En avgjutning av porträttet har bevarats i Kungl. Myntkabinettet (Fig. 2) och ett liknande objekt finns i porträttsamlingen på Gripsholm.⁴

Edman tillkännagav att det var Kungl. Maj:ts "nådiga vilja och befallning" att Wikman skulle grava stampar till en riksdaler med "största möjliga skyndsamhet", varvid han skulle återge vaxpousseringens bild i utförandet, "utan någon förändring". Så fort stamparna var klara skulle Edman underrättas därom, så att präglingen med dem kunde verkställas.

³ N. L. Rasmusson: artikeln "Wikman (Wickman), Johan Gabriel" i *Svenskt konstnärslexikon del V*, Malmö 1967 s. 682.

⁴ Rasmusson 1941 s. 166f.; B. von Malmborg: *Katalog över statens porträttsamling på Gripsholm, I. Porträtt före 1809*, Sthlm 1951, nr 1477.

På allernedigste Befällning, graverat
ett par Riksdalers Stämplar, aleteles ef-
ter det i näder gillaade vax-portratis och
belingad arbets lön — R:fl: 150.
För Stämplarnes smidning
och härdningen betallt — — — 3.
Summa, R:fl: 153.
Stockholm, if: 1. Junii 1795.
J.G. Wikman,

Fig. 3. Johan Gabriel Wikmans räkning den 1/6 1795 för ett par stampar till en riksdaler.

Fig. 4. Riksdaler 1795, avslag i tenn. Stamparna graverade av Johan Gabriel Wikman. Ex Göteborgs museums samlingar.

Att stamparna verkligen blev graverade visar Wikmans likaledes bevarade originalräkning, daterad 1/6 1795 och uppgående till 153 riksdaler (Bilaga 2 och Fig. 3). Han fick dock vänta på betalningen, om den ens blev av. I januari 1797 avsände nämligen Wikman ett klagobrev till Kungl. Maj:t, vari han bad om att få sin räkning reglerad (Bilaga 3).⁵ Han framhöll i brevet att stamparna blivit "färdiga och avlevererade", förmodligen till Myntet.

Där har nämligen stamparna ifråga begagnats till att göra avslag på prov i tenn, vilka var kända av storsamlaren Daniel Georg Nescher (1753–1827). I anteckningar om både sina egna och andras samlningar, som var avsedda att utgöra grunden för en komplettering till Carl Reinhold Berchs myntbeskrivning, har Nescher beskrivit Wikmans provrikssaler enligt följande:⁶

"7) GUSTA^V IV ADOLPH. SV: G: OCH V: KUNUNG. Hufwudet, med bar Hals, utsagit Hår och Örlockar.

GUD OCH FOLKET. Krönta Swenska Riks-Globen, omgifwen med Seraphimer-Ordens-Kedjan. På Sidorna Wärdet: I - RD. Nedanföre Myntmästarens Namn-Chiffres: O: L: Nederst Årtalet 1795.

Stämplarna till denna Riksdaler, woro oumbudit gjorda af Banco-Medailleuren J: G: Wikman; hwadan de Casserades, och är ej med dem Myntadt."

Före löpnumret 7 har Nescher skrivit symbolen för Jupiter, som även är det alkemiska tecknet för tenn. Han misstar sig dock när han skriver att

Wikman "oombedd" hade tillverkat stamparna ifråga; av brevet från Erik Edman framgår ju med all önskvärd tydlighet att de graverats på kungligt uppdrag.

När Nils Ludvig Rasmusson, den mångåriga chefen för Kungl. Myntkabinettet, år 1941 skrev sin artikel om tidningsdiskussionen på 1790-talet kände han inte till något bevarat provavslag av Wikmans stampar. Det visar sig dock att ett dylikt exemplar har – antagligen sedan länge – funnits i Göteborgs museums mynt- och medaljsamling (Fig. 4).⁷ Samlingen skapades huvudsakligen under 1800-talets sista decennier då myntkabinettet sköttes av kammarherre Magnus Lagerberg, som med stor framgång samlade in pengar för förvärv av bland andra Wilhelm Theodor Strokirks mynt och Johan Frans Henrik Oldenburgs medaljer.

Wikman har använt samma kungaporträtt vid tillverkningen av stamparna till en medalj över Gustav IV Adolf såsom Vetenskapsakademiens beskyddare (Fig. 5).

Vaxmodellerna till denna medalj ställdes ut år 1795 på Konstakademien och recenserades då av den ovan nämnde Thure Wennberg i *Stockholms-Posten*:⁸

"De af Medailleuren Wikman den yngre modellerade Wax till en Skådepennung eller Jetton som Wetenskaps-Academien låter präglia, tilfredsställer både Konstnären och Kännaren samt hugnar åskådaren, genom en wäl träffad likhet och caractere af Hans Maj:ts Konungens anletsdrag."

Att Wikman var i ropet vid denna tid visas också av rykten som gick om att han skulle ha utsetts att

⁵ Edmans och Wikmans originalbrev jämte räkningen finns bevarade i Riksarkivets ämnessamlingar, Miscellania, Skön konst vol. 4.

⁶ Anteckningar gjorda i ett interfolierat exemplar av Berchs myntbeskrivning, Kungl. Biblioteket signum D 209:3.

⁷ Inventarienummer GMK:493.

⁸ *Stockholms-Posten* 1795 nr 8; Rasmusson 1941 s.166 not 11.

Fig. 5. Silvermedalj till minne av Gustav IV Adolf som Kungl. Vetenskapsakademiens beskyddare. Årtalet 1792 på frånsidan avser tidpunkten då kungen fick denna hederstitel; stamparna graverades dock av Johan Gabriel Wikman 1795. Hildebrand nr 5; Ex Uppsala universitets myntkabinett.

Fig. 6. Riksdaler 1796. Stamparna graverade av Carl Gustaf Fehrman. Ex MISAB auktion 8 nr 980. Foto: Magnus Wijk.

gravera den officiella kröningsmedaljen.⁹ Ändå fick Wikman inga ytterligare uppdrag och hans riksdalerstampar kom inte till användning i den reguljära myntningen. Detta berodde sannolikt på att Carl Gustaf Fehrman gick till motattack.

Under hösten 1795 lyckades nämligen Fehrman få till stånd en sittning med kungen, varvid han tecknade av ett porträtt som han sedan använde som förlaga till nya riksdalerstampar. Dessa förevisades i Kammarkollegiet den 26/1 1796, varvid även provavslag av dem lades fram (Bilaga 4).¹⁰ Kollegiets godkännande resulterade i att riksdalerbilderna fick en större porträttlikhet, men – för att citera Rasmusson – som dock tyvärr inte innebar någon estetisk vinnning (Fig. 6).

⁹ R. F. Hochschild: *Memoarer del III*, Sthlm 1909 s. 146: "September 5. Till de rykten, som under den 29 augusti upptagas, höra äfven, att medaljören Wickman säges haft befällning att arbeta på kröningsspenningarna". När stamparna till medaljen och kastpenningen sedermera kom att graveras gick uppdraget istället till Lars Grandel.

¹⁰ Kammarkollegiet, kansliet. Protokoll A I a, vol. 360, 1796 26/1 fol. 154r (Kammararkivet).

Porträttet ifråga återkom på såväl 1797 års riksdaler som på 1798 års tredjedelsrikstdaler. När man inför år 1799 också planerade för en prägling av sjätteledsräksdalrar, hann Fehrman innan sin bortgång på julafton 1798 även grava stampar till dylika. Enligt Nescher gjordes dock endast provavslag i tenn av dessa, som försets med årtalet 1799.¹¹ Till den reguljära myntningen kom istället stampar med Lars Grandels nya och väsentligt förbättrade porträtt av kungen att användas.

English summary

Some time after the death of king Gustav III on March 29, 1792 the Chief Engraver of the Stockholm Mint, Carl Gustaf Fehrman, designed new riksdaler dies. However, these were criticized in the contemporary press for the lack of likeness of the young king Gustav IV Adolf. In 1795, the

¹¹ Nescher hade uppenbarligen sett ett avslag med Fehrman s porträtt, likt det på 1798 års 1/3 rdr, eftersom han beskriver det i detalj. Var det finns idag är dock okänt.

medallist and engraver Johan Gabriel Wikman was therefore commissioned to make new riksdaler dies for the Mint. These were delivered in June the same year, but were never used for business strikes. A unique trial piece, struck in pewter and previously unpublished, has survived in the collection of the Gothenburg Museum. Wikman's competitor Fehrman made a new portrait design for the riksdaler, which won the approval of the members of the Chamber on January 26, 1796. This design was then used for the coinage in riksdaler denominations during the following years.

Bilaga 1

Erik Edmans brev till Johan Gabriel Wikman, daterat Stockholm 1/4 1795:

Ädle och Högaktade Herr Kongl Medailleur!

*Utaf Hans Excellence Herr Baron Reuterholm har jag emottagit hosföljande af Herr Kongl Medailleuren i waxpousserade Kongl. Majts Bröstbild, för at Herr Kongl:e Medailleuren återställas, med tillkänninga, det Kongl:e Majts Nådiga vilja och befällning är, at Herr Kongl Medailleuren med möjligaste skyndsamhet och aldeles efter denna Model utan någon förändring, såsom af Kongl Majt i näder approberad, graveras en Stämpel, som skall nyttjas til prägling för wäre vanliga Svenska Riksdalrar. Så fort arbetet blfoer fulländadt och Stämplarne för begge sidorne, med vanlige insignier och påskrifter försedde, kommit i det skick at myntning med dem kan anställas, anhållas at derom blifvit underrättad på det behörige ordres om värvställigheten deraf då må kunna utfärdas. Ju fortare det kan ske, desto mer befordras hvad til Konungens höga nöje länder. Med fullkomlig estime har äran vara Ädle och Högaktade Herr Kongl Medailleurens
Ödmjuke tjenare
Eric Edman*

Bilaga 2

Johan Gabriel Wikmans räkning, daterad Stockholm 1/6 1795:

På allernådigste Befallning, graverat ett par Riksdalers	
Stämplar, aldeles efter det i näder gillade vax-portraitet	
och betingad arbetslön	Rdr 150 –
För Stämplarnes smidning och	
härdningen betalt	3 –
Summa	Rdr 153 –

Stockholm d: 1. Junii 1795 / J: G: Wikman

Bilaga 3

Johan Gabriel Wikmans brev till Konungen, oda-
terat men enligt påskrift ankommet 17/1 1797 och
"1797 d: 17 Sept. hos K. Mt i underd(änighet) anmält":

Stormägtigste Allernådigste Konung

Sedan iag efter det i Vax pousserade Portraitet af Eders Kongl. Maijs Bröstbild, hvilket allernådigst, enligt hosfogade Herr Expeditions Secreteraren, Edmans Original-Bref af d: 1: Aprill 1795, blifvit approberat; på Nådige Befallning graverat ett Par Riksdalers Stämplar, och dem färdige aflefuererat, emot betingadt pris af 153 Rdr, hvarå Räkning under d: 1: Junii 1795, blifvit vederbörligen afgiven; har iag efter flere itererade ansökningar likväil icke ännu därföre ärhållit någon betalning – nödgas därföre i underdånighet fly till Eders Kongl. Maijt med underdånig ansökning om denna min fordrans utbekommande – sedan iag under 19. Månaders tid, sedt mig i mistning, af den betalning, för en gravure som med all skyndsamhet anbefaltes och af mig medelst andre angelägne Arbetens å sidosättande genast verkstältes.

Med djupaste Zále framhärdar

*Stormägtigste Allernådigste Konung
Eders Kongl. Maijs*

*Allerunderdånigste och Tropligligste Undersåte
J: G: Wikman*

Bilaga 4

Utdrag ur Kammarkollegiets protokoll den 26/1 1796:

Herr Kammar Rådet Lönberg upviste de nya Mynt-Stämplar, som af Medailleuren Professor Fehrman blifvit förfärdigade till hela Riksdalrars slädende, efter den dessein, som förleden höst blifvit tagen, och för hvilken Konungen setat; Och funo wid desse Stämplar, hwaraf aftryck äfwen, efter H: Kammar Rådets anmälan, woro för hans Excellence herr Baron och Presidenten Kurck upvist, ej något vara at påminna; så inkallades Myntmästaren, ÖfverDirecteuren Lidin och tillsades at efter samma Stämplar låta slå Riksdalrar; hvilket ÖfverDirecteuren lofoade sig skola genast i werket ställa, och afträdde.